

Разовій спеціалізованій вченій раді
зі спеціальності 053 Психологія
для проведення захисту дисертації на
здобуття ступеня доктора філософії у
Херсонському державному університеті
(м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 14)

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

кандидата психологічних наук,

асистента кафедри загальної психології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВЕЛЬДБРЕХТ Олени Олександрівни

на дисертацію СЕРГЕТ Ірини Вікторівни

на тему: «Соціально-психологічні чинники трансформації життєвих

цінностей осіб з онкологічними захворюваннями»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

за спеціальністю 053 Психологія

Ступінь актуальності обраної теми. Соціально-психологічна допомога вразливим категоріям населення, зокрема особам із онкологічними захворюваннями, – одна з найбільш відповідальних, і водночас, важких для вивчення галузей психологічної науки, актуальність якої з роками тільки збільшується. Постійне зростання поширеності онкозахворювань серед дітей та дорослих, складність їх лікування, високий ризик смертності та інвалідизації роблять цю проблему надзвичайно гострою.

За даними статистики 2022 рр., поширеність онкологічних захворювань в Україні становила 344-350 осіб на 100 тисяч населення, і цей показник щороку зростає. Особливу стурбованість викликає тривалий прихований перебіг захворювання та пізня постановка діагнозу, що значно погіршує прогноз

лікування (20 % хворих не проживають одного року з моменту виявлення хвороби). У зв'язку з розгортанням повномасштабної війни МОЗ прогнозує збільшення частоти та складності онкозахворювань, що зумовлено як труднощами роботи системи охорони здоров'я (профілактики, ранньої діагностики та лікування раку), так і психологічними чинниками ризику, зокрема надмірним навантаженням і хронічним стресом.

Онкологічна патологія виходить за рамки суто медичної проблематики і містить у собі комплекс психологічних аспектів. Сама по собі постановка діагнозу є екстремальною подією, яка ділить життя на «до» і «після». Хвора людина перебуває у новій, незвичній для себе життєвій ситуації, яка часто супроводжується перебудовою життєвого укладу, переглядом уявлень про власне сьогодення та майбутнє, важливих цілей та планів їх досягнення. Кризова трансформація, що відбувається в цей період, торкається ставлення до себе, інших людей і світу в цілому, почуття власної ідентичності, ціннісних основ буття й багатьох інших аспектів особистісного функціонування (що у свою чергу впливає на процес і результат лікування). Важливо, що трансформація цінностей і сенсів (спонтанна або усвідомлена) може стати ефективним механізмом подолання життєвої кризи, що сприяє психологічній стійкості, оновленню внутрішніх і зовнішніх ресурсів, гнучкому використанню стратегій подолання.

Хоча вивчення цієї теми має беззаперечну теоретичну цінність та практичну корисність, у вітчизняній психології практично відсутні дослідження чинників й наслідків зміни життєвих цінностей особистості під час смертельно небезпечного захворювання. Більше того, в Україні існує відчутний дефіцит наукових досліджень, присвячених психологічному статусу онкологічних пацієнтів, передусім через малодоступність таких осіб для проведення опитувань та брак відповідного методологічного інструментарію.

Клінічна значущість та недостатня розробленість вказаної теми визначають актуальність дослідження, мета якого – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити соціально-психологічні чинники трансформації життєвих цінностей осіб з онкологічними захворюваннями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної тематики кафедри психології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (№ держ. реєстрації 0119U101096).

Слід відзначити, що системне надання психологічної допомоги пацієнтам є одною із стратегічних цілей нещодавно затвердженої Національної стратегії контролю злоякісних новоутворень на період до 2030 року (розпорядження КМУ від 2 серпня 2024 р. № 730-р). В програмі наголошується необхідність удосконалення лікування онкохворих на основі міждисциплінарного підходу, відповідного підвищення рівня освіти медичних працівників, розроблення інформаційних матеріалів для пацієнтів та їх родин, проведення прикладних і фундаментальних наукових досліджень у цій сфері. Такі дії покликані збільшити тривалість та якість життя онкологічно хворих осіб. Проте досягнення цих завдань неможливе без відповідного теоретико-методологічного обґрунтування, що пояснює особливості психологічних станів та поведінки пацієнтів.

Наукова обґрунтованість положень, представлених у дисертації, забезпечена ретельним опрацюванням теоретичних підходів до вивчення проблеми, а також узагальненням накопичених емпіричних даних, пов'язаних із трансформацією цінностей онкологічно хворих осіб (список використаних джерел включає 297 праць, серед них 130 іноземними мовами). В процесі опрацювання теми здобувачка критично осмислила здобутки західних та вітчизняних науковців, зважено висловлюючи власну думку стосовно ключових питань дослідження, що свідчить про сформовану наукову культуру.

Висновки з теоретичного огляду літератури стали основою підготовки та проведення емпіричного дослідження. Достовірність емпіричних результатів забезпечена продуманим дизайном дослідження, підбором адекватного діагностичного інструментарію (що включав спостереження за пацієнтами в умовах перебування у стаціонарі, клінічне інтерв'ю, опитувальники-самозвіти), а також грамотним використанням математично-статистичного апарату в процесі інтерпретації отриманих даних.

Наукова новизна представлених результатів зумовлена тим, що у вітчизняній психології існує дефіцит досліджень, які пояснюють психологічні реакції, стани та властивості онкологічно хворих осіб, їх вплив на процеси лікування та реабілітації; при цьому питання про вищі психічні диспозиції (цінності, життєві цілі, сенси) досі практично не підіймалося. Дисертація І. В. Сергет є першим комплексним дослідженням, що розкриває соціально-психологічні чинники трансформації життєвих цінностей таких пацієнтів.

Серед сформульованих дисертанткою положень про наукову новизну роботи найбільш вагомими, на наш погляд, виступають: теоретичне та емпіричне обґрунтування специфічних особливостей трансформації життєвих цінностей осіб з онкологічними захворюваннями; визначення відмінностей ціннісних орієнтацій залежно від руйнівного впливу захворювання на повсякденне життя; виявлення зв'язків між параметрами ціннісної сфери та психологічними властивостями пацієнтів (суб'єктивним ставленням до хвороби; стратегіями подолання труднощів та емоційним станом). Здобувачкою переосмислене уявлення про трансформацію життєвих цінностей, що розглядається як багатоаспектне і багаторівневе явище, під впливом якого формується ідентичність онкологічного хворого у відповідності до цілей відновлення здоров'я. Показано, що психологічний механізм впливу хвороби на особистість передбачає зміну всієї системи відношень. У свою чергу, індивідуальне співвідношення життєвих цінностей формує особистий сенс хвороби, що може сприяти або перешкоджати ефективному процесу лікування.

Значення отриманих результатів для науки і практики. Звернення до екзистенційних аспектів перебігу хвороби суттєво розширює можливості психологічної допомоги в онкологічній практиці, адже зачіпає глибинні трансформації, пов'язані з переоцінкою життєвих пріоритетів, планів, перспектив у контексті захворювання. Це один з ефективних і доступних шляхів подолання в ситуації важкої життєвої кризи, що забезпечує адаптацію до непереборних обставин, пошук внутрішніх ресурсів для тривалого й складного лікування.

Безумовною перевагою дослідження є те, що майже кожен теоретичний висновок чи емпіричне спостереження здобувачка виводила в простір психологічної допомоги, пропонуючи конкретні рекомендації до використання отриманих знань у терапевтичному супроводі пацієнтів, членів їх сімей або у просвітницькій роботі з медичним персоналом.

Про практичну та прикладну корисність результатів дослідження свідчить їх впровадження в роботу трьох онкологічних центрів (м. Херсон, м. Кривий Ріг, м. Кропивницький) та в державні освітні програми підготовки психологів.

Оцінювання змісту дисертації та її завершеність. У змісті та структурі роботи простежуються чіткі логічні зв'язки між поставленими дослідницькими завданнями, застосованими методами дослідження, проаналізованими даними та сформульованими висновками.

У вступі авторка обґрунтувала актуальність теми, визначила об'єкт і предмет дослідження, мету і завдання роботи, сформулювала положення, які становлять наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичне і практичне значення, навела дані про апробацію та публікацію матеріалів дисертації.

Перший розділ дисертації присвячено *теоретико-методологічним основам вивчення соціально-психологічних чинників трансформації життєвих цінностей осіб з онкологічними захворюваннями*. Авторка описала історію формування наукових уявлень про психологічні аспекти лікування онкозахворювань. Особливу увагу приділено проблемам повідомлення діагнозу, належного інформування про хворобу, врахування в процесі лікування психоемоційних станів та особистих властивостей пацієнтів, суб'єктивного ставлення до хвороби, а також відповідальності хворого за процес власного одужання. Обґрунтовується уявлення про постановку діагнозу як кризову подію (стрес, психологічну травму), систематизуються знання про способи реагування у цій ситуації. Підкреслюється, що сприйняття хвороби та її особистий сенс визначають вибір копінг-стратегій і поведінкові реакції пацієнтів, у т.ч. механізми психологічного захисту. Оглянуто зовнішні і внутрішні ресурси адаптації до хвороби. Пояснено, що постановка онкологічного діагнозу зіштовхує людину зі складними

екзистенційними питаннями, відповідаючи на які, вона має можливість переосмислити власні життєві цінності, прийняти факт захворювання, вбудувати його у свій життєвий досвід та створити адаптивні психологічні ресурси. Якщо цього не відбудеться, слід очікувати поглиблення кризи через втрату сенсу та ціннісних регуляторів життя. При цьому хронічний стрес, який переживає хвора особа, спричиняє переважно деструктивні зміни. Описаний підхід обґрунтовує систему психологічної допомоги, спрямовану на забезпечення емоційної, ціннісно-сислової та екзистенційної підтримки онкологічних пацієнтів.

В другому розділі дисертації викладено *методологію дослідження соціально-психологічних чинників трансформації життєвих цінностей онкохворих*. Вибірку склали 105 осіб віком 25-60 років з онкологічними захворюваннями різного типу, тривалості та рівня локалізації (серед них 73 жінки), які проходили стаціонарне лікування у регіональному онкологічному центрі. Для вивчення ціннісної сфери пацієнтів було використано клініко-психологічну бесіду, Методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича та опитувальник «Смисложиттєві орієнтації». Для оцінки когнітивних, емоційно-мотиваційних та поведінкових особливостей пацієнтів, що розглядалися як чинники трансформації життєвих цінностей, використовувались клінічний опитувальник ТОБОЛ (ставлення до хвороби), методики оцінки мотивації досягнень та уникання невдач Т. Елерса, скринінгова методика діагностики копінг-механізмів Е. Хейма, Опитувальник способів опанування WCQ Р. Лазаруса та Шкала маніфестної тривоги Дж. Тейлор. Загалом в роботі проаналізовано більше 70 якісних та кількісних показників, що достатньо ґрунтовно розкривають вимірюване явище. Здобувачка детально описала діагностичні показники та критерії, використані в емпіричному дослідженні; обґрунтувала методи статистично-математичної обробки результатів.

Запропонований дизайн дослідження дійсно дозволяє виявити особливості трансформації життєвих цінностей пацієнтів, визначити зовнішні (соціальні) та внутрішні (психологічні) чинники, які впливають на цей процес та можуть бути використані в роботі практичного психолога з онкологічно хворими особами.

Слід відзначити ретельний опис методологічних засад емпіричного дослідження, аргументацію використання кожного діагностичного інструменту, наведені докази їх надійності та валідності. Це засвідчує високий рівень оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності.

Третій розділ дисертації має найбільший обсяг (7 підрозділів) та розкриває результати *емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників трансформації життєвих цінностей осіб з онкологічними захворюваннями*. Здобувачка послідовно описує специфіку ціннісної сфери пацієнтів: пріоритетні термінальні та інструментальні цінності, смисложиттєві орієнтації; при цьому спирається на дескриптивні статистики, частотний аналіз, параметри розподілу даних, кореляції між вимірними параметрами. Окремо розглянуто типологію ставлення до хвороби та поширені моделі долаючої поведінки пацієнтів, розраховані кореляції із ціннісними та смисложиттєвими орієнтаціями. Чинники трансформації життєвих цінностей виявлялися двома шляхами: а) через порівняльний аналіз груп (на цьому етапі розглянуто три критерії виділення: вік, стать та констатація негативного впливу хвороби на повсякденне життя); б) на основі множинного регресійного аналізу даних (в якості залежної змінної обрано сумарний показник сенсожиттєвої орієнтованості пацієнтів). В додатках до дисертації представлені оригінальні розрахункові таблиці програм SPSS і jamovi, що засвідчують достовірність проведеного статистичного аналізу.

На основі отриманих результатів сформульовані практичні рекомендації щодо психологічної підтримки трансформації життєвих цінностей онкохворих.

Кожен розділ дисертації закінчується висновком, який підсумовує важливі результати проведено аналізу. Загальні висновки узагальнюють і структурують результати дослідження відповідно до поставлених завдань, відображають основні здобутки теоретичної та емпіричної роботи та розкривають внесок здобувачки у розв'язання представленої у дисертації проблематики.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Основний зміст дисертації достатньо повно розкрито в трьох одноосібних публікаціях здобувачки – це статті у фахових журналах

категорій А та Б, що входять до переліку рекомендованих МОН видань, в яких можуть бути оприлюднені результати дисертаційних робіт за спеціальності 053 «Психологія». Крім того, матеріали дисертації представлені у підрозділі колективної монографії «Психологічні ресурси в умовах життєвої та суспільної кризи: соціальний та особистісний виміри» (20 стор.). Ще 9 праць засвідчують апробацію матеріалів дисертації, серед них тези конференцій та одна публікація в міжнародному рецензованому виданні із відкритим доступом (у співавторстві).

Вимоги академічної доброчесності. Наукові положення, результати та висновки, представлені здобувачкою як отримані самостійно, не були раніше опубліковані у працях інших вчених. Використання матеріалів інших дослідників супроводжується відповідними посиланнями із дотриманням загальноприйнятих правил цитування.

Дискусійні положення, зауваження та питання

Як і будь-яка наукова робота, дисертація І. В. Сергет спонукає дискусії та пропозиції. Позитивно оцінюючи результати дослідження, підкреслюючи їх теоретичну та практичну цінність, мусимо вказати на деякі дискусійні питання.

1. Трансформація життєвих цінностей визначається як процес зміни системи переконань, ідеалів та пріоритетів, якими керується людина у своєму житті. Як процесу, їй має бути властива певна динаміка або етапність. Проте в дисертації мало уваги приділено саме динамічним аспектам трансформації цінностей онкологічних пацієнтів. В першому розділі ця процесуальність зчитується як щось очевидне, наприклад, вказано, що зміни у мотиваційному компоненті відношення до хвороби «відбуваються з моменту виникнення захворювання та протягом усього терміну лікування» (с. 57). Проте в дизайні емпіричного дослідження ця особливість не врахована – це поперечний зріз із наступним пошуком зв'язків між виміряними змінними. Було б цікаво простежити саме процес трансформації, тобто провести пролонговане дослідження, або принаймні врахувати в аналізі тривалість та стадію хвороби.

2. Попри глибокий аналіз ціннісної сфери онкологічних пацієнтів, у роботі не запропоновано типологію трансформації життєвих цінностей. Було б корисно

виокремити основні варіанти ціннісної перебудови залежно від типу реагування на хворобу, копінг-стратегій або інших особливостей.

3. Використана в дисертації методика для оцінки мотивації уникнення невдач (вказаний автор Т. Елерс) не відповідає сучасним психометричним стандартам і не може бути використана як джерело надійних оцінок мотивації. Це вимагає вкрай обережного ставлення до висновків, що спираються на емпіричні результати, отримані з використанням цього інструменту. Можливо, здобувачка має додаткову аргументацію на користь використання цього опитувальника?

Висловлені зауваження носять переважно рекомендаційний характер і не знижують загалом високого методологічного рівня представленої дисертаційної роботи, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок. Критичний огляд тексту дисертації та наукових публікацій здобувачки дозволяє зробити загальний висновок про належне виконання встановлених вимог до присудження наукового ступеня.

Дисертація Сергет Ірини Вікторівни на тему: «Соціально-психологічні чинники трансформації життєвих цінностей осіб з онкологічними захворюваннями» є оригінальною, цілісною та завершеною науковою працею, яка виконана на високому методологічному рівні. Зміст роботи, отримані теоретичні та емпіричні результати відповідають сформульованій темі. Поставлені у дисертації мета та дослідницькі завдання виконані у повній мірі. В структурі роботи дотримані чіткі логічні зв'язки між сформульованими завданнями, застосованими методами, аналізом даних і зробленими висновками. Запропоновані здобувачкою наукові положення, висновки і рекомендації є обґрунтованими та переконливими. Актуальність теми роботи, її теоретична та практична цінність, а також наукова новизна теоретичних та емпіричних результатів проведеного дослідження не викликають сумнівів. Результати дисертаційної роботи засвідчують високий рівень володіння методологією наукової діяльності та академічної культури здобувачки.

Усе вищевказане свідчить про значний особистий внесок авторки в теоретичне та емпіричне опрацювання проблеми соціально-психологічної

адаптації онкологічно хворих осіб з метою розробки ефективних та доступних засобів надання психологічної допомоги. Наукові результати і висновки дисертації збагачують психологічну науку, зокрема дозволяють вдосконалити знання про психологічні особливості пацієнтів із важкими соматичними захворюваннями, що впливають на процес їх лікування.

Отже, дисертація на тему «Соціально-психологічні чинники трансформації життєвих цінностей осіб з онкологічними захворюваннями», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія, а також вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283); Вимогам до оформлення дисертації (Наказ МОН від 12.01.2017 № 40), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Сергет Ірина Вікторівна – заслуговує на присудження їй ступеня наукового доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія.

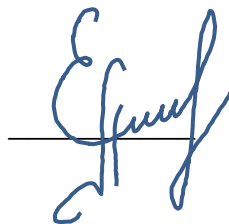
Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,

асистент кафедри загальної психології

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка



Олена ВЕЛЬДБРЕХТ